

ГЕНІАЛЬНІСТЬ І БОЖЕВІЛЛЯ

Похмурий настрій, психопатичні розлади, суїцидальна поведінка, тенденції до зловживання алкоголем та іншими психоактивними речовинами — всі ці патології особливо часто трапляються серед людей творчих професій.

Геніальні художники, відомі письменники мали схильність до шизофренії.

Чи є зв'язок між творчою діяльністю й психопатологією?

Януш Рибаківський

доктор мед. наук,
професор,
завідувач
кафедри дорослої психіатрії,
Познанський університет
медичних наук,
член Комітету з нейробіології
Польської академії наук,
м. Познань,
Польща

Творчий потенціал — це здатність людини розробляти оригінальні ідеї й корисні проекти, а потім здійснювати їх.

Творчий потенціал розвивався одночасно з еволюцією мозку *Homo sapiens*, що полегшувало адаптацію до навколишнього середовища й сприяло поліпшенню репродукції людини. З іншого боку, творчий потенціал пов'язаний з елементами психопатології, які характеризують певні розлади психіки, такі як зміни в мотивації й настрої, що спостерігаються при афективних розладах (особливо біполярних — маніакально-депресивні розлади) та порушення в процесах мислення, спостережувані при шизофренічних дефектах.

Великий древній філософ *Аристотель* у книзі “Проблеми” (*Aristotle “Problemata”*) указував на численні приклади меланхолії в знатних людей — своїх сучасників. Італійський психіатр й антрополог *Чезаре Ломброзо* (1835-1909) привернув увагу до питання сумісності генія й різних психічних розладів і відхилень. Американський психолог *Пол Гілфорд* (1897-1987) висунув гіпотезу, що творчий потенціал пов'язаний з тим, що він назвав *дивергентним мисленням* (“*divergent thinking*”). Британський психолог *Ганс Юрген Айзенк* (1916-1997) стверджував, що така риса як *психотичність* (“*psychotics*”) є загальним знаменником і для творчого потенціалу, і для шизофренічних розладів.

Психотицизми генія

Огляд біографій і психопатологій відомих художників, артистів і письменників указує на те, що частота психічних розладів у них набагато вища, ніж серед представників інших професій. Переважно в художників і письменників у 2-3 рази вищі рівні розладів настрою (депресія й манія), психотичних симптомів, суїцидальної поведінки й тенденцій до зловживання алкоголем та іншими психоактивними речовинами. Кілька років тому видатний американський психіатр *Ненсі Андресен* у книзі “Креативний мозок” (*Nancy Andreasen “The Creative Brain”*) припустила, що між артистичним творчим потенціалом і схильністю до маніакально-депресивних розладів існує зв'язок, такий самий, як між математичними творчими здібностями й схильністю до шизофренії.

Схильність до шизофренії (набута або спадкова) виявлялася в геніїв, які зробили видатні внески в розвиток математики й природознавства. Серед них *Ісаак Ньютон*, піонер вищої математики, *Альберт Ейнштейн*, автор теорії відносності, *Френсіс Лемонт*, один із першовідкривачів спіралі ДНК. Шизофренія переслідувала також *Джона Неша*, що одержав у 1994 році Нобелівську премію з економіки за дослідження теорії гри, й чия хвороба зображена в книзі *С. Назара* “Ігри розуму” й однойменному фільмі *Р. Ховарда*.

Рис.1. Багато дослідників усе ще міркують, що ж допомагало Вінсенту Ван Гогу створювати такий унікальний стиль. Як і багато видатних творчих людей, Ван Гог страждав від маніакально-депресивної хвороби. Він також уживав дуже багато абсенту...

Неспокійний розум

Однією з видатних дослідників біполярних розладів є Кей Редфілд Джеймісон, професор університету Дж. Хопкінса в Балтиморі. Разом із Фредеріком Гудвіном вона написала «біблію» з цієї теми — «Маніакально-депресивний психоз» (перший випуск — 1990, другий — 2007). Вона також описала свій власний маніакально-депресивний психоз і лікування його літєм у книзі «Неспокійний розум» (Kay Redfield Jamison «Unquiet Mind»). Її книга «Touched with Fire» — одне з кращих академічних досліджень зв'язку між творчими процесами й маніакально-депресивною хворобою.

Індивідуальні риси, такі як підвищений нейротизм (невротизм), циклотимія, дратівливість, підвищена відкритість новим ідеям і враженням, схильність до пошуку новизни властиві як пацієнтам з біполярними розладами, так і людям з високим ступенем творчого потенціалу без будь-яких ознак хвороби. Але порівняно зі здоровими індивідами люди з біполярним розладом демонструють значно вищі результати за шкалою творчості BWAS Франка Баррона (F. Barron) і Джорджа Вельша (G. Welsh).

Шизотиповий розлад особистості, у свою чергу, є одним із шизофренічних розладів з тенденцією до ексцентричності й «оригінального мислення». Дослідження показали позитивну ко-

реляцію між психотицизмом, визначеним за анкетною Айзенка (Hans Eysenck), і високим творчим мисленням за шкалою творчого потенціалу BWAS. Візуальне вивчення багатьох діячів мистецтва показало їхню шизотипову напруженість, а також високий ступінь нейротизму, відкритості до досвіду й дивергентного мислення.

Приховане гальмування

Зв'язок між схильністю до психозу й високим творчим потенціалом належить до пізнавального механізму, відомого як приховане гальмування (latent inhibition, LI). Це процес, при якому сприйняття зовнішніх подразників стає незначним або припиняється взагалі. Нижчий поріг LI пов'язаний з відкритістю до досвіду й тенденцією до дивергентного мислення. Творчі люди, найімовірніше, відчувають щось «закрите» для інших, володіють «даром» сприймати широкий діапазон подразників на початкових стадіях їхньої дії й тому мають більші можливості оригінального мислення. Високоталановиті особистості показали набагато нижчі значення LI порівняно з людьми з низьким творчим потенціалом. Високе значення IQ — фактор, що допомагає, імовірно, людині впоратися з низьким порогом LI й сприяє перетворенню цієї риси у творчий успіх.

Шизотипові риси й психотицизм інтенсивніші при біполярних розладах і корелюють із креативністю й гіпоманією. Очевидно, загальні гени, що визначають схильність до біполярного розладу й шизофренії, мають відношення до виникнення психотичних симптомів. Люди, які страждають від біполярних розладів (наприклад, діячі мистецтва), часто зловживають алкоголем і психоактивними речовинами, які призводять до звикання. Таке зловживання є способом модуляції зовнішніх подразників у відповідь на надмірну чутливість до них.

Творчі манії

Багато хто з видатних письменників і поетів (Джордж Байрон, Ернст Хемінгуей, Вірджинія Вульф), музикантів (Роберт Шуман, Ірвінг Берлін, Чарлі Паркер, Курт Кобейн) і художників (Ван Гог) страждали від біполярних розладів. Більшість їх захоплювалися алкоголем і наркотиками й переживали періоди психозу. Багато хто з них закінчили життя самогубством.

Одним із засновників і провідних представників відомої Нью-Йоркської школи живопису був Марко Ротко (Marcus Rothkowitz; 1903–1970), художник латвійського походження, що прагнув через свої картини виразити фундаментальні людські емоції. Страждав від маніакально-депресивного психозу й зловживав алкоголем. У віці 67 років закінчив життя самогубством.

Відома американська кіноактриса Патті Дюк, наймолодша власниця Оскара, описала свій маніакально-депресивний психоз і лікування літєм у книзі «Зателефонуй мені, Анно» (Patty Duke «Call me Anna»), виданій у 1987. Недавно такі голлівудські кінозірки як Ума Турман, Лінда Гамільтон і Робін Вільямс зізналися, що страждали біполярними розладами.

Дві півкулі

Творчий потенціал вимагає взаємодії між мозковими структурами, залученими в когнітивні процеси, і центрами контролю мотивації. Головна роль відведена активності передлобної кори, скроневої долі й мезолімбичної системи мозку. Дослідження за допомогою нейробразжень передлобної кори вказало на зв'язок між творчим потенціалом і білатеральною активацією цієї структури, особливо інтенсивної в правій півкулі. Погіршення активності передлобної кори (наприклад, при депресії) призводить до зменшення генерації творчих ідей.

З іншого боку, у стані гіпоманії творчий потенціал і здатність до прийняття рішень може збільшитися. Однак подальше підвищення інтенсивності симптомів манії може призвести до повної втрати контролю над поведінкою і до зменшення творчого потенціалу.

Прикладом патологічного творчого збудження може слугувати явище графоманії (сильне бажання писати), пов'язане з розладами функції скроневої долі мозку, наприклад, при скроневої епілепсії головним чином правої півкулі. При цьому відбувається розгалуження функцій лівої півкулі, пов'язаних із процесами усного мовлення. Графоманія часто супроводжується розладами настрою, включаючи стани манії або психотичних розладів.

Часто мінливі настрої і “психотичне” мислення, що вважаються факторами творчого потенціалу, пов'язані з функціонуванням дофамінергічної системи — однієї із систем нейромедіаторів мозку. Активність дофамінергічної мезолімбічної системи стимулює спонукання до посиленого дослідження навколишнього середовища, так само як і до бажання позитивних емоційних відчуттів (*гедонізм*). Дофамін призводить до ослаблення процесів звикання, до інтенсивнішого сприйняття стимулів, що надходять іззовні, і зменшує приховане гальмування.

Гени творчості

Сучасні молекулярно-генетичні дослідження показали цікаві результати щодо генетичної зумовленості зв'язку творчих процесів з біполярними змінами настрою або психотичними розладами. Доведені зв'язки гена D2-рецептора дофаміну з симптомами манії величності або дезорганізації мислення, а також із шизотиповими рисами й особливостями креативності усного мовлення. Ген D4-рецептора дофаміну, у свою чергу, пов'язаний з тенденцією пошуку нового, більшим творчим потенціалом і схильністю до біполярного розладу.

Цікавий факт: недавнє дослідження підтвердило точку зору, що творчий потенціал може виступати привабливим фактором для сексуальних партнерів й у такий спосіб в еволюційному контексті збільшувати репродуктивний успіх індивідуума. Британське дослідження щодо поетів і художників показало наявність зв'язку між творчою діяльністю й тенденцією до пошуку екстраординарних вражень і більшого числа сексуальних партнерів.

*За матеріалами науково-популярного журналу “Academia” Польської АН, №1, 2009.
Переклад Євгенія Рябенко*

Література

1. *Jamison K.R.* (1993). *Touched with fire: Manic-depressive illness and the artistic temperament*. New York: Free Press Paperback.
2. *Andreasen N.C.* (2005). *The creating brain: The neuroscience of genius*. New York-Washington: Dana Press, D.C.
3. *Rybakowski J., Klonowska P., Patrzka A., Jaracz J.* (2006). *Psychopatologia a kreatywnosc (Psychopathology and Creativity)*. // *Psychiatr Pol*, 40, 1033-1049.
4. *Rybakowski J.* (2008). *Oblicza choroby maniakalno-depresyjnej (Faces of Manic-Depressive Illness)*. — Poznan: Termedia Wydawnictwa Medyczne.

Рис. 2. Фільм “Ігри розуму” розповідає історію *Джона Неша*, математика й лауреата Нобелівської премії, що страждав від шизофренії. На фотографії головний актор, *Рассел Кроу*, спілкується з *Джоном Нешем*, який відвідав знімальний майданчик

Рис. 3. Творчий потенціал вимагає взаємодії між мозковими структурами, залученими в когнітивні процеси, і центрами контролю мотивації

